

ETHNOCULTURAL TRANSFORMATIONS IN THE FAMILY AND COMMUNAL RITUALS OF THE TOQCHI PEOPLE OF THE SURKHAN OASIS DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Muhammad Rahmonov

Termiz State University, Faculty of History

Lecturer, Department of World History

Doctor of Philosophy (PhD) in History

muhammad19940208@mail.ru

Science ID: MSD-0425-0096

Termiz, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Surkhan oasis, Toqchi, family ritual, folk gathering, Navruz, traditional games, ethnocultural transformation.

Received: 18.08.26

Accepted: 19.08.26

Published: 20.08.26

Abstract: The article analyzes changes in the family and communal rituals of the Toqchi people of the Surkhan oasis during the independence period. It examines the ethnocultural significance of Navruz, folk gatherings, traditional foods and games, identifying both oasis-wide and local features of these practices.

MUSTAQILLIK YILLARIDA SURXON VOHASI TOQCHILARINING OILAVIY VA JAMOAVIY MAROSIMLARIDAGI ETNOMADANIY TRANSFORMATSIYALAR

Muhammad Rahmonov

Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti

Jahon tarixi kafedrasi o'qituvchisi

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

muhammad19940208@mail.ru

miy identifikatsiya raqami: MSD-0425-0096

Termiz, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Surxon vohasi, toqchilar, oilaviy marosim, xalq sayili, Navro'z, an'anaviy o'yinlar, etnomadaniy transformatsiya.

Annotatsiya: Maqolada mustaqillik yillarida Surxon vohasi toqchilarining oilaviy va jamoaviy marosimlaridagi o'zgarishlar tahlil qilingan. Navro'z, xalq sayillari, an'anaviy taomlar va xalq o'yinlarining

etnomadaniy mazmuni yoritilib,
marosimlardagi umumvohaviy hamda lokal
xususiyatlar aniqlangan.

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В СЕМЕЙНЫХ И ОБЩЕСТВЕННЫХ ОБРЯДАХ ТОКЧИ СУРХАНДАРЬИНСКОГО ОАЗИСА В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Мухаммад Рахмонов

Термезский государственный университет, исторический факультет

Преподаватель кафедры всемирной истории

Доктор философии (PhD) по историческим наукам

muhammad19940208@mail.ru

Термез, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Сурханский оазис, токчи, семейный обряд, народное гуляние, Навруз, традиционные игры, этнокультурная трансформация.	Аннотация: В статье анализируются изменения в семейных и общественных обрядах токчи Сурханского оазиса в годы независимости. Раскрывается этнокультурное содержание Навруза, народных гуляний, традиционных блюд и игр, определяются общеоазисные и локальные особенности обрядов.
--	---

Kirish. O‘zbek xalqining an’anaviy madaniyati tarixan turli urug‘, qabila va etnografik guruhlarining uzoq davom etgan aloqalari natijasida shakllangan. Bu jarayonda Surxon vohasi tog‘li, tog‘oldi va tekislik hududlari, o‘troq dehqonchilik bilan chorvachilik xo‘jaligining o‘zaro tutashuvi hamda o‘zbek va tojik tilli aholining tarixiy aloqalari bilan ajralib turadi.

S.N. Tursunov, T.R. Pardayev va N. Maxmadiyoro va Surxon vohasini murakkab etnografik makon sifatida baholab, hudud aholisining moddiy madaniyati, an’anaviy xo‘jaligi, urf-odatlar va marosimlari o‘zaro bog‘langan tizimni tashkil qilishini ko‘rsatadi.[1] Vohada qo‘ng‘irot, qatag‘on, kenagas, barlos, yuz, qarluq, turk, do‘rman, xarduri, toqchi va boshqa guruhlarining uzoq davr yonma-yon yashashi umumiy madaniy belgilar bilan bir qatorda lokal xususiyatlarning ham shakllanishiga olib kelgan.

Surxon vohasining tog‘li hududlarida tabiiy-geografik sharoit va nisbatan hududiy yopiqlik an’anaviy madaniyat unsurlarining uzoqroq saqlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. UNESCO Boysun madaniy makonini tavsiflar ekan, “Numerous traditional rituals are still alive”, ya’ni “ko‘plab an’anaviy marosimlar hamon yashab kelmoqda”, deb qayd etadi.[2] Ushbu xulosa Boysun va unga tutash hududlarda oilaviy marosimlar, Navro‘z udumlari, kurash, poyga, marosim qo‘shiqlari va xalq tomoshalari faqat tarixiy xotira emas, balki amalda bajariladigan madaniy hodisalar ekanini

anglatadi. Marosim jamiyatning tarixiy xotirasi va ijtimoiy munosabatlarini avloddan avlodga yetkazuvchi madaniy mexanizmdir. A. Ashirovning fikricha, o'zbek xalqining marosim va e'tiqodlari insonning tabiat, jamiyat, oila hamda ajdodlar bilan munosabatini tartibga soluvchi tarixiy qarashlarni o'zida mujassamlashtirgan.[3. 274] Shu ma'noda oilaviy marosimlar inson hayotidagi muhim o'zgarishlarni jamoa tomonidan tan olish vazifasini bajaradi. Jamoaviy marosimlar esa qishloq, mahalla yoki etnografik guruhning birdamligini mustahkamlaydi.

Mustaqillikdan keyin milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va marosim madaniyatini tiklashga e'tibor kuchaydi. Navro'z, xalq sayillari, baxshichilik, milliy kurash va an'anaviy o'yinlarning ommaviy nishonlanishi uchun yangi ijtimoiy sharoit vujudga keldi. Biroq globallashuv, migratsiya, turizm, bozor munosabatlari va raqamli kommunikatsiyalar marosimlarning tarkibi hamda bajarilish shakliga ta'sir ko'rsatdi. Shuning uchun marosimlarni faqat "saqlangan" yoki "yo'qolgan" hodisalarga ajratish ilmiy jihatdan yetarli emas. Marosimlarda barqaror mazmuniy yadro saqlanishi, ayni paytda tashkiliy shakl, ijro muhiti, ishtirokchilar tarkibi va ijtimoiy vazifalar o'zgarishi mumkin.

Mustaqillik yillarida o'zbeklarning oilaviy-maishiy marosimlarini o'rganish bo'yicha qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. B. Hamroqulova Surxondaryo vohasida bola tug'ilishi va uni tarbiyalash bilan bog'liq urf-odatlarini o'rgangan. Tadqiqotda tug'ilish, chilla, beshik, bolani turli xavflardan himoya qilish va tarbiyalash bilan bog'liq udumlar oilaning ijtimoiy hamda ma'naviy hayoti bilan bog'liq holda tahlil qilingan.[4] A. Ashirov va A. Qayumov Boysun xalqaro ekspeditsiyasi materiallari asosida Boysun aholisining an'anaviy turmush tarzini yoritgan. Ular ekspeditsiya jarayonida to'plangan ma'lumotlarning ahamiyatini ko'rsatib, hududdagi xo'jalik faoliyati, tabiat bilan bog'liq qarashlar va oilaviy-maishiy madaniyat o'rtasidagi munosabatlarga e'tibor qaratgan.[5]

M.I. Dusanazarova Surxon–Sherobod vohasidagi kuyov va kelin bilan bog'liq nikoh marosimlarini o'rgangan. Tadqiqotda unashtirish marosimining "yaloq qizartar", "non sindirish" va "non ushatish" deb atalgan mahalliy variantlari, shuningdek, "kelin qochuv", "kuyov qochuv", "to'qqiz jo'natish", "idish qaytarar", "qonjig'a taboq", "uy tushirar to'y" va "ovmin to'yi" kabi udumlar qayd etilgan.[6. 7-9] Ushbu terminlar Surxon vohasi nikoh marosimlarining umumiy o'zbek an'analari doirasida lokal xususiyatlarga ega bo'lganini ko'rsatadi.

M.U. Naimov Surxon marosim folklorini tahlil qilib, "Surxon marosim qo'shiqlari asosan uch turkumga bo'linadi", deb yozadi.[7. 12] Muallif ularni mavsumiy marosim qo'shiqlari, oilaviy-maishiy qo'shiqlar va diniy-ibodat aytimlariga ajratadi. "Navro'z", "Sumalak", "Boychechak", "Lola sayli", "Sust xotin" kabi qo'shiqlar voha aholisining tabiat, xo'jalik va ijtimoiy hayotga oid qarashlarini aks ettirishi asoslangan. Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarda

toqchilar ko'pincha Surxon vohasidagi boshqa etnografik guruhlar qatorida qayd etiladi. Ularning oilaviy va jamoaviy marosimlari, lokal terminologiyasi, marosim ishtirokchilarining vazifalari hamda mustaqillik yillaridagi o'zgarishlar maxsus tadqiqot predmeti sifatida yetarli yoritilmagan.

Tadqiqotning maqsadi mustaqillik yillarida Surxon vohasi toqchilarining oilaviy va jamoaviy marosimlarida yuz bergan etnomadaniy transformatsiyalarni aniqlash, marosimlarning barqaror hamda o'zgaruvchan elementlarini tasniflash va ularning zamonaviy ijtimoiy vazifalarini ochib berishdan iborat.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotning manbaviy asosini Surxon vohasi aholisining oilaviy va jamoaviy marosimlariga bag'ishlangan etnografik monografiyalar, dissertatsiyalar, avtoreferatlar, ilmiy maqolalar hamda nomoddiy madaniy merosga oid xalqaro ma'lumotlar tashkil etadi. Ulardagi toqchilar, oilaviy udumlar, Navro'z, xalq sayillari va an'anaviy o'yinlarga doir ma'lumotlar tizimlashtirilib, o'zaro qiyoslandi.

Tadqiqotda manbashunoslik, qiyosiy-tarixiy, strukturaviy-funksional va tipologik tahlil usullaridan foydalanildi. Manbashunoslik tahlili orqali ilmiy adabiyotlardagi etnografik ma'lumotlarning mazmuni va tadqiqot uchun ahamiyati baholandi. Qiyosiy-tarixiy usul yordamida marosimlarning an'anaviy ko'rinishlari bilan mustaqillik yillarida shakllangan zamonaviy shakllari solishtirildi. Strukturaviy-funksional yondashuv asosida marosim tarkibidagi udumlar, ramzlar va ishtirokchilarning oila hamda jamoa hayotidagi vazifalari aniqlandi. Tipologik tahlil esa o'rganilgan marosimlarni oilaviy-maishiy, mavsumiy va jamoaviy turlarga ajratish imkonini berdi.

Marosimlardagi etnomadaniy o'zgarishlar ularning mazmuniy-ramziy mohiyati, o'tkazilish muhiti, ishtirokchilar tarkibi va ijtimoiy vazifalari asosida baholandi. Shuningdek, toqchilarga xos lokal belgilar Surxon vohasining boshqa etnografik guruhlarida uchraydigan umumiy xususiyatlar bilan qiyoslandi. Bunday yondashuv marosimlardagi umumo'zbek, umumvohaviy va mahalliy madaniy qatlamlarni o'zaro farqlash hamda ularning mustaqillik davridagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashga xizmat qildi.

Natijalar. Oilaviy marosimlarning tuzilishi va vazifalari

Toqchilarning oilaviy marosimlari inson hayotining tug'ilish, bolalik, voyaga yetish va nikoh kabi muhim bosqichlarini qamrab olgan. Bunday marosimlar biologik hodisani ijtimoiy maqomga aylantirgan. Masalan, bola tug'ilishi oilaviy hodisa bo'lsa, ism qo'yish, chilla, beshik va qarindoshlarni chaqirish orqali chaqaloq qarindoshlik hamda mahalla jamoasining yangi a'zosi sifatida tan olingan.

B. Hamroqulovning Surxondaryo vohasidagi bolalar bilan bog'liq marosimlarga oid tadqiqoti tug'ilish va bola tarbiyasi atrofidagi udumlar himoya, poklanish va ijtimoiy qabul qilish

vazifalarini bajarganini ko'rsatadi. UNESCO ma'lumotida ham Boysun hududida bola tug'ilganidan qirq kun o'tib olov va kul bilan bog'liq himoya amaliyotlari bajarilgani qayd etiladi.[9] Bu ma'lumotlar chilla tushunchasining nafaqat vaqt o'lchovi, balki ona va bolani xavfdan himoya qilishga qaratilgan marosimiy davr bo'lganini anglatadi. Oilaviy marosimlarda yadro oiladan tashqari katta qarindoshlik guruhi va mahalla ham qatnashgan. Bobo-buvi, amaki, tog'a, xola, amma, quda-andalar va qo'ni-qo'shnilar marosimning muayyan vazifalarini bajargan. Shu tariqa marosim qarindoshlik aloqalarini yangilab, o'zaro yordam va majburiyatlarni mustahkamlagan.

Nikoh marosimlari ikki yoshning ittifoqi bilan chegaralanmagan. U ikki oila, qarindoshlik guruhi va mahalla o'rtasidagi yangi munosabatlarni shakllantirgan. M.I. Dusenazarova qayd qilgan "to'qqiz jo'natish", "idish qaytarar" va "uy tushirar to'y" singari udumlar nikohning bir martalik tadbir emas, balki o'zaro sovg'a, tashrif va ijtimoiy majburiyatlardan tashkil topgan jarayon ekanini ko'rsatadi.[10] Mustaqillik yillarida nikohning diniy va milliy tarkibiy qismlari ochiqroq bajarila boshladi. Fotiha, nikoh o'qitish, kelin salom, oqsoqollar va kayvonilarning duosi kabi amaliyotlarning mavqeyi oshdi. Shu bilan birga, to'yxona, professional boshlovchi, musiqa va video xizmatlari marosimning tashkiliy shaklini o'zgartirdi.

Ilgari qarindoshlar va qo'shnilar bajargan ayrim vazifalar professional xizmat ko'rsatuvchilarga o'tdi. Natijada marosimning tashkiliy samaradorligi oshgan bo'lsa-da, qarindoshlar va qo'shnilarining bevosita mehnat orqali qatnashishi kamaydi. Demak, marosimning mazmuniy yadrosi saqlangan, ammo uning iqtisodiy va tashkiliy mexanizmi o'zgargan.

Navro'z toqchilar va Surxon vohasining boshqa guruhlar orasida bahor, yangilanish, baraka va yangi xo'jalik mavsumining boshlanishi ramzi sifatida nishonlangan. UNESCO Boysun hududida Navro'z arafasida oziq-ovqat ehsoni bilan bog'liq ekin ekish marosimi o'tkazilganini qayd etadi.[11] Bu amaliyot Navro'zning dehqonchilik madaniyati va hosildorlik haqidagi qarashlar bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Taqdim etilgan materialda Navro'z paytida "sumalak, holvalar, oshlar tayyorlanadi", deb ko'rsatilgan.[12] Taomlarning ko'plik shaklida sanalishi bayram dasturxonining birgina taomdan iborat bo'lmaganini, balki turli oilalarning imkoniyati va mahalliy an'alariga qarab shakllanganini anglatadi.

Sumalak tayyorlashda xotin-qizlarning jamoaviy ishtiroki muhim bo'lgan. Bug'doyni undirish, masalliq tayyorlash, qozon atrofida navbat bilan turish, niyat qilish, qo'shiq aytish va tayyor taomni ulashish o'zaro hamkorlikni kuchaytirgan.

Mazkur marosimda taomning o'zi bilan birga uni tayyorlash jarayoni ham etnomadaniy ahamiyatga ega. Katta yoshli ayollar yosh kelin va qizlarga pazandachilik, mehmon kutish, oilaviy

odob va marosim tartibiga oid bilimlarni amalda o'rgatgan. Shu sabab sumalak tayyorlash ayollar jamoasidagi norasmiy ta'lim va avlodlararo tajriba uzatish vositasi sifatida baholanishi mumkin.

Mustaqillik yillarida Navro'zning maktab, mahalla, tuman va viloyat miqyosida ommaviy nishonlanishi kengaydi. Ushbu jarayon milliy merosning ommalashishiga xizmat qildi. Biroq mahalliy muhitda bevosita bajarilgan marosimning sahna dasturiga aylanishi ijrochi va tomoshabin o'rtasidagi farqni kuchaytirdi.

An'anaviy marosimda deyarli barcha ishtirokchilar muayyan vazifani bajargan bo'lsa, sahnalashtirilgan ko'rinishda qatnashuvchilarning bir qismi tomoshabinga aylanadi. Shunday qilib, Navro'zning mazmuniy yadrosi saqlansa-da, uning kommunikativ shakli va ijro muhiti o'zgarmoqda.

Xalq sayillari qishloq va mahalla aholisini bir makonga birlashtirgan. Taqdim etilgan materialda sayillarda "milliy taomlar, musiqa, raqs va xalq o'yinlari bo'ladi", deb ta'kidlanadi.[13] Bu tavsif sayilning ovqatlanish, ijrochilik san'ati, jismoniy musobaqa va jamoaviy hordiqni birlashtirgan murakkab madaniy hodisa ekanini ko'rsatadi.

Sayil har doim qat'iy sanaga bog'lanmagan. U bayram, mavsum, qulay ob-havo yoki jamoaning bo'sh vaqtiga qarab tashkil etilgan. Bu xususiyat sayilni rasmiy kalendar tadbiridan ko'ra jamoaning ichki ehtiyojlari asosida yuzaga keladigan moslashuvchan institut sifatida baholash imkonini beradi.

Sayilning muhim vazifalaridan biri hududiy mansublikni namoyish etishdir. Alohida oilalar sayilda o'z qishlog'i yoki mahallasining bir qismi sifatida qatnashgan. Baxshi va hofizlar ijrosi, kurash, ot poygasi va ommaviy taomlar jamoaning umumiy madaniy xotirasini faollashtirgan.

A. Ashirov va A. Qayumovning Boysun aholisiga oid materiallari ushbu hududdagi an'anaviy turmush tarzi zamonaviy o'zgarishlarga qaramasdan xo'jalik, marosim va xalq ijodining o'zaro bog'liqligini saqlab qolganini ko'rsatadi.[14] "Boysun bahori" festivali esa mahalliy marosim va folklorni katta ommaga namoyish etishning yangi shakliga aylandi.

Festival marosimning ko'rinuvchanligini oshiradi va turizm imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq tomoshabinga moslashtirilgan dasturda marosim qisqartirilishi, eng tomoshabop qismlar tanlanishi va ichki ramziy mazmun ikkinchi darajaga tushishi mumkin. Shu sabab festival an'anani saqlashning muhim, ammo yagona vositasi emas.

Taqdim etilgan materiallarda "oq suyak", chillik, belbog' kurashi va eshak poygasi toqchilar orasida bajarilgan o'yinlar sifatida ko'rsatilgan. Mazkur o'yinlar ko'ngilochar vazifa bilan birga jismoniy tayyorgarlik, topqirlik, jasorat va jamoada o'zini tutish ko'nikmalarini shakllantirgan.

“Oq suyak” o‘yinida yashirilgan suyak yoki boshqa belgini izlab topish talab etilgan. Materialda “topgan kishi ‘g‘olib’ hisoblanib, unga mukofot beriladi”, deb qayd etiladi.[15] O‘yin diqqat, tezkorlik, makonni bilish va raqobat sharoitida harakat qilishni rivojlantirgan.

Chillik o‘yinida kichik tayoqchani uzunroq tayoq bilan urish va ma’lum masofaga yo‘naltirish mahorati namoyon bo‘lgan. Ushbu o‘yinda jismoniy kuchdan tashqari aniqlik, masofani chamalash va kelishilgan qoidalarga amal qilish talab etilgan.

Belbog‘ kurashi sayil va to‘ylarning nufuzli musobaqalaridan biri bo‘lgan. Taqdim etilgan materialda kurash “kuchli va mard yigitlar o‘rtasida o‘tadigan bellashuv” sifatida tavsiflanadi.[16] Ushbu ta’rif kurashchining faqat jismoniy kuchi emas, mardligi va ijtimoiy obro‘si ham baholanganini ko‘rsatadi.

UNESCO Boysun hududidagi sunnat marosimlarida kurash va ot poygalari o‘tkazilganini qayd etadi.[17] Demak, jismoniy musobaqalar mustaqil sport tadbiri bo‘lish bilan birga oilaviy marosimning ommaviy qismini ham tashkil qilgan.

Eshak poygasi jiddiy musobaqa va xalqona kulgining uyg‘unligiga asoslangan. Hayvonlarning bezatilishi, ishtirokchilarning hazil-mutoyibasi va tomoshabinlarning faol munosabati sayilning ruhiy muhitini shakllantirgan.

Mustaqillik yillarida ayrim xalq o‘yinlari festival va rasmiy sport musobaqalariga kiritildi. Bu ularning saqlanishiga yordam beradi. Biroq sport qoidalarining standartlashuvi mahalliy duo, sovrin, kiyim, musiqa va tomoshabinlar ishtiroki kabi etnografik elementlarni chetga chiqarishi mumkin.

Manbalar tahlili toqchilar va Surxon vohasi aholisining marosimlarida quyidagi transformatsiya yo‘nalishlarini ajratish imkonini beradi.

Birinchidan, milliy va diniy mazmunning tiklanishi kuzatildi. Mustaqillikdan keyin Navro‘z, diniy duolar, nikoh va boshqa an‘anaviy amaliyotlarning ochiq bajarilishi kengaydi.

Ikkinchidan, marosimlar institutsionallashti. Ilgari oila, qarindoshlik guruhi yoki qishloq jamoasi tashkil qilgan tadbirlarda mahalla, maktab, madaniyat markazi va mahalliy boshqaruv organlari faol qatnasha boshladi.

Uchinchidan, tijoratlashuv kuchaydi. To‘yxona, professional boshlovchi, bezak, musiqa va foto-video xizmatlari marosimning iqtisodiy tuzilishini o‘zgartirdi. Qarindoshlar bajargan ayrim xizmatlarning bozordan sotib olinishi ularning amaliy ishtirokini qisqartirdi.

To‘rtinchidan, mediatizatsiya yuz berdi. Marosim ishtirokchilari endi faqat marosimda hozir bo‘lgan kishilarni emas, balki ijtimoiy tarmoqlardagi virtual auditoriyani ham hisobga olmoqda.

Beshinchidan, marosimlarning davomiyligi qisqardi. Zamonaviy ish tartibi, migratsiya va iqtisodiy omillar ilgari bir necha bosqichda o'tkazilgan udumlarni bir kunga birlashtirishga olib keldi.

Oltinchidan, selektiv vorisiylik shakllandi. Jamoa an'ananing barcha qismlarini bir xil darajada saqlamaydi. Ma'naviy va ramziy jihatdan muhim qismlar davom ettiriladi, katta xarajat yoki uzoq tayyorgarlik talab qiladigan elementlar esa qisqartiriladi.

Muhokama. Olingan natijalar toqchilar marosim madaniyatini uchta o'zaro bog'langan qatlam asosida tushuntirish imkonini beradi.

Birinchi qatlam umumo'zbek marosim an'analaridir. Navro'z, sumalak, unashtirish, nikoh, kelin salom, kurash va xalq sayili O'zbekistonning ko'plab hududlarida uchraydi.

Ikkinchi qatlam Surxon vohasiga xos hududiy xususiyatlardan tashkil topadi. Baxshichilik, tog'li va chorvador aholi turmushi, mahalliy shevalar, marosim qo'shiqlari va ayrim musobaqalar shu qatlamga kiradi. M.U. Naimov Surxon marosim qo'shiqlarining o'ziga xosligini ularning "xilma-xil ijro usuli" va mahalliy sheva bilan bog'liqligida ko'radi.[18]

Uchinchi qatlam toqchilar yoki muayyan qishloqqa xos lokal variantlardan iborat. Toqchilarning etnomadaniy xususiyatini aynan shu darajada izlash kerak. Navro'z yoki belbog' kurashining toqchilar orasida mavjudligi bu marosimlarning faqat toqchilarga xosligini anglatmaydi.

Toqchilarga xoslikni aniqlash uchun marosimning mahalliy nomi, bajarilish ketma-ketligi, ishtirokchilar vazifalari, aytiladigan duo va qo'shiqlar, taomlar, sovrinlar, taqiqlar hamda qishloqlararo variantlar o'rganilishi lozim.

Masalan, "oq suyak" o'yini boshqa hududlarda ham uchrashi mumkin. Biroq toqchilar orasida uning qaysi vaqtda o'ynalishi, suyakni kim yashirishi, g'olibga qanday sovrin berilishi va o'yin qanday yakunlanishi lokal etnografik xususiyatni namoyon qilishi mumkin.

Marosimlarning avlodlararo uzatilishi alohida ahamiyatga ega. An'anaviy muhitda bola marosimni maxsus dars orqali emas, kattalarni kuzatish va ularga yordam berish orqali o'rgangan. Sumalak tayyorlash, mehmon kutish, kurash yoki chillikda qatnashish madaniy bilimni bevosita tajriba orqali o'zlashtirish imkonini bergan.

Zamonaviy sharoitda maktab, folklor jamoasi, festival va raqamli arxivlar yangi uzatish kanallariga aylandi. Biroq marosimni sahnada tomosha qilish uni tabiiy ijtimoiy muhitda bajarish tajribasining o'rnini to'liq bosa olmaydi.

UNESCOning Boysun madaniy makonini muhofaza qilish loyihasida an'ana tashuvchilarini dala tadqiqotiga jalb qilish, audio-vizual hujjatlashtirish, elektron inventar yaratish

va yosh ijrochilarni tayyorlash taklif etilgan.[19] Mazkur tajribani toqchilar marosimlarini o'rganishda ham qo'llash mumkin.

Xulosa. Mustaqillik yillarida Surxon vohasi toqchilarining oilaviy va jamoaviy marosimlari oddiy tarzda yo'qolmagan yoki o'zgarishsiz saqlanmagan. Ular zamonaviy ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sharoitlarga moslashib, qayta funkcionallashgan. Navro'z, sumalak tayyorlash, xalq sayillari, belbog' kurashi, poygalar, "oq suyak" va chillik kabi amaliyotlarda tarixiy-madaniy davomiylik saqlanmoqda. Ular jamoani birlashtirish, yoshlarni ijtimoiylashtirish, tarixiy xotirani uzatish va hududiy mansublikni namoyish etish vazifalarini bajaradi. Mustaqillik davrida marosimlarning milliy va diniy mazmuni ochiqroq namoyon bo'la boshladi. Mahalla, ta'lim muassasasi, madaniyat markazi va festivallar yangi tashkilotchi subyektlarga aylandi. Ayni paytda tijoratlashuv, sahnalashtirish va ijtimoiy tarmoqlar marosimlarning bajarilish shakliga ta'sir ko'rsatmoqda. Toqchilarning o'ziga xosligini ilmiy asoslash uchun umumo'zbek va umumvohaviy an'analarni lokal toqchi variantlaridan ajratish zarur. Bunda mahalliy terminologiya, marosim ketma-ketligi, aytimlar, taomlar, ishtirokchilar vazifalari va qishloqlararo variantlar asosiy mezon bo'lishi kerak. Toqchilar marosimlarini audio-vizual qayd etish, etnografik pasportlar tuzish va elektron inventar yaratish ularni ilmiy o'rganish hamda kelajak avlodga yetkazishning samarali vositasi bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tursunov S.N., Pardayev T.R., Maxmadiyorova N. Surxondaryo — etnografik makon: ocherklar, insholar. — Toshkent: Akademnashr, 2012.
2. UNESCO. Cultural Space of Boysun District. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, No. 00019. URL: <https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-space-of-boysun-district-00019> (murojaat sanasi: 19.08.2026).
3. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. — Toshkent, 2007. — 274 b.
4. Hamroqulova B. Surxondaryo vohasida bola tug'ilishi va uni tarbiyalash bilan bog'liq urf-odat va marosimlar (XIX asr oxiri — XX asr boshlari): tarix fanlari nomzodi dissertatsiyasi. — Toshkent, 2002. — B. 57, 107–117.
5. Ashirov A., Qayumov A. Boysun aholisining an'anaviy turmush tarzi: o'tmishda va hozirda // Boysun tarixi va an'analari. — Toshkent, 2005. — B. 97 va keyingi betlar.
6. Dusnazarova M.I. O'zbek oilasida kuyov-kelin bilan bog'liq nikoh marosimlarining etnomadaniy jarayonga ta'siri (XIX asrning ikkinchi yarmi — XXI asr boshlari Surxon–Sherobod vohasi misolida): PhD dissertatsiyasi avtoreferati. — Termiz, 2023. — B. 7–9.

7. Naimov M.U. O‘zbek marosim qo‘shiqlari (XX asr Janubiy O‘zbekiston — Surxon vohasi misolida): PhD dissertatsiyasi avtoreferati. — Toshkent, 2022. — B. 12.
8. Hamroqulova B. Ko‘rsatilgan asar. — B. 107–117.
9. UNESCO. Cultural Space of Boysun District.
10. Dusnazarova M.I. Ko‘rsatilgan asar. — B. 8–9.
11. UNESCO. Cultural Space of Boysun District.
12. Dala yozuvlari. Boysun tumani. Avlod qishlog‘i 2022-yil
13. Ashirov A., Qayumov A. Ko‘rsatilgan asar. — B. 97–105.
14. Dala yozuvlari. Sariosiyo tumani Toqchiyon qishlog‘i 2024-yil
15. Dala yozuvlari. Boysun tumani. Alachopon qishlog‘i 2025-yil
16. UNESCO. Cultural Space of Boysun District.
17. Naimov M.U. Ko‘rsatilgan asar. — B. 12–13.
18. UNESCO. Establishment of Inventory and Preparation of a Ten-Year Master Plan for Safeguarding the Traditional Culture and Folklore of the Boysun District. URL: <https://ich.unesco.org/en/projects/establishment-of-inventory-and-preparation-of-a-ten-year-master-plan-for-safeguarding-the-traditional-culture-and-folklore-of-the-boysun-district-00003> (murojaat sanasi: 19.08.2026).